El cavallerís d’En Cortès

Autor: Carles Camp
Data de publicació: 11-10-2026

L’estudiós Carles Camp, autor del llibre «La conquesta catalana de Mèxic» (Librooks, 2025), ens presenta, en aquest article, la veritable identitat del cavallerís d’En Cortès, anomenat Martí de Gamboa.

La historiografia ens parla d’un dels homes que van anar a la primera expedició d’En Cortès, que descriuen com a amo del cavall d’en Cortés [1], anomenat Cristóbal Martín Millán de Gamboa, que ens el fan natural del País Basc. Se’ns explica que va proporcionar ajut algun cop a En Cortès en situació apurada proporcionant-li un cavall. Va ser un dels lloctinents més propers a l’Alfons Felip [el nom real d'Hernán Cortés], va participar en nombroses batalles i va ser greument ferit en alguna ocasió. Va acabar essent regidor de Veracruz [2].

En realitat, la feina encomanada pel conqueridor de Mèxic a En Gamboa era de tenir-li a punt sempre els cavalls o les mules necessaris quan els hagués de menester.

Aquest Gamboa es va instal·lar a L'Española el 1502, i el 1504 va fer venir, diuen que des de Sevilla, cinc naus carregades de cavalls i altres mercaderies.

En Lluís Arranz el confirma com a colonitzador a Santo Domingo, i sempre l’anomena simplement Martín de Gamboa [3], per la qual cosa es pot deduir que el seu nom era, simplement, aquest: Martí de Gamboa. Tenia molt bona relació amb el tresorer de l’illa, l’aragonès Miguel de Pasamonte, fet que el va afavorir a l’hora d’obtenir bons repartiments [4].

En Hugh Thomas admet que aquest home va ser el cavallerís d’En Cortès, cavallerizo mayor [5]. Per tant, era l’home responsable que l’anomenat Cortès tingués sempre a punt cavalls, mules i les montures que necessités a cada moment. Així ho confirma En Bernal Díaz del Castillo, quan, fent relació dels homes que, com ell, varen anar a la

conquesta de Mèxic amb l'Alfons Felip, hi esmenta En Cristóbal Millán de Gamboa, caballerizo que fue de Cortés [6], per la qual cosa no comprenc el motiu pel qual En Thomas l'anomena com a amo del caballo de Cortés.

Aquesta era una feina que un noble d'aquells temps necessitava que es fes molt bé, sense fissures ni errors, molt especialment en temps de guerra, on disposar de cavalls podia ser la diferència entre viure o morir. Per això, aquest càrrec sempre es donava a homes de la màxima confiança i de provada eficiència. Aquest càrrec era conegut en aquells temps com el de cavallerís.

Existia, fins i tot, el títol de cavallerís reial, que era l'oficial encarregat de l'establia reial, el qual tenia cura personal dels cavalls i les mules que cavalcava el rei i de llurs arreus. Les Ordinacions de Pere III el Cerimoniós, redactades el 1344, preveien dos cavallerissos i un sots-cavallerís reials, els quals estaven sota les ordres del majordom [7]. Els nobles d'alt rang, com era el cas d'Alfons Felip d'Aragó i Gurrea, que, a més, era de sang reial, també disposaven d'aquest servei.

Pel que fa a aquest càrrec, però, cal dir que els homes que feien aquesta feina eren de l'alta noblesa. No eren mossos o simples criats. Per això, a En Thomas, fidel a les manipulacions de la censura, li costa anomenar cavallerís a algú que se'n cuida dels cavalls i altres montures del fill d'un plebeu. Suposo que d'aquí ve que s'inventi aquesta estranya expressió amo del cavall d'En Cortés, com si l'home que havia pagat de la seva butxaca tota l'expedició de conquesta no pogués tenir un cavall. Amb tot, com acabo de dir, tot seguit rectifica i li dóna el títol correcte, el de cavallerizo.

Ja fa un temps que en Jordi Bilbeny em va dir que el cavallerís d'en Cortés duia el mateix cognom que el cavallerís d'en Ferran II.

En Joan de Gamboa, d'origen navarrès [8] , consta com un dels defensors de la reina Joana Enríquez a la Força Vella de Girona el 1462 als inicis de la Guerra Civil Catalana del 1462-1472 [9], i tenia exploradors que l'informaven del moviment de l'enemic a l'octubre de 1466 [10]. La documentació certifica una gran quantitat de serveis militars a favor de la causa reialista en aquesta guerra, no solament la seva col·laboració en la defensa de Girona, sinó que també va realitzar una gran quantitat d'exitosos serveis militars al seu bàndol i se'n destaca la seva presència constant i la seva intensa activitat [11]. Per aquesta raó, el 4 de gener de 1467 Joana el va armar cavaller i li concedí títol de noblesa al capità dels castellans, Johanxo de Gamboa. No havent-n'hi prou amb això, el 21 de gener següent li atorga el castell, ciutat i baronia de Pals, al Baix Empordà, llavors rebel al rei, així com el lloc de La Pera [12].

En Juan López de Gamboa, que era el seu nom complet, va ser, doncs, senyor de la vila de Pals i capità de Torroellla de Montgrí, i va ser nomenat cavallerís del rei Ferran II [13]. En efecte: des que En Ferran era molt jove, En Gamboa ja va formar part de la cort que el seu pare li va organitzar, la coneguda com la Casa del Primogènit, on En Juan de Gamboa hi constava com a cavallerís [14], i era home de confiança d'En Joan Colom, el descobridor, i pare també d'Isabel de Gamboa, qui va tenir un fill amb En Jaume Colom, el seu fill gran [15].

En aquells temps, era habitual que aquests càrrecs s'heretessin, per la qual cosa és molt normal que un nét o algun altre descendent d'En Joan de Gamboa ocupés el mateix càrrec dins de la família reial catalana, en aquest cas servint l'Alfons Felip d'Aragó i Gurrea, comte de Ribagorça, duc de Luna i cosí de Carles I.

Per tant, crec que es pot afirmar amb un alt grau de certesa que aquest Martí de Gamboa era nét, o algun altre descendent, d'aquest Joan de Gamboa cavallerís d'en Ferran II.

Carles Camp

BIBLIOGRAFIA:

- Arranz Márquez, Diego (1991), Repartimientos y Encomiendas en la Isla Española (El Repartimiento de Alburquerque de 1514), Ediciones Fundación García Arévalo, Santo Domingo, Gráficas Loureiro, Leganés (Madrid).

- Castillo, Bernal Díaz del (1632; 2000), Historia Verdadera de la Conquista de la Nueva España, original publicat el 1632, edició d'en Miguel de León-Portilla, Crónicas de América, Dastin Historia, Dastin S.L., Madrid.

- Coll Julià, Núria (1953), Doña Juana Enríquez, lugarteniente real en Cataluña, Patronato «Marcelino Mnéndez y Pelayo », Biblioteca «Reyes Católicos », Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.

- Francisco Olmos, José María de (2011), Fernando el Católico y su trayectoria política e institucional en la Corona de Aragón (1452-1479): infante, duque, príncipe y rey, Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas, n. 344.

- Gran Enciclopèdia Catalana (1994), segona edició, setena reimpressió actualitzada, Enciclopèdia Catalana, S.A., Barcelona.

- Sobrequés i Vidal, Santiago & Sobrequés i Callicó, Jaume (1973), La Guerra Civil Catalana del Segle XV, Edicions 62, S.A..

- Thomas, Hugh (2001) Quién es quién de los conquistadores, Diccionarios Salvat, Salvat Editores, Barcelona.

- Vallès i Formosa, Alba (Agost-Desembre 1996), Cartes de l'Almirall Colom al seu fill Diego, Torre de les Hores, Revista d'Informació Municipal i Cultural, Nº 7, Pals.

- Vicens Vives, Jaime (1962), Historia crítica de la vida y reinado de Fernando II de Aragón, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Institución "Fernando el Católico", Excelentísima Diputación Provincial de Zaragoza, Zaragoza.

Cites i notes

[1] Thomas, 2001, 112

[2] Thomas, 2001, 112-113

[3] Arranz, 1991, 201 (Nota 93 a peu de pàgina), 216, 421, 433, 535, 562

[4] Arranz, 1991, 216

[5] Thomas, 2001, 113

[6] Castillo, 2000, Cap CCV

[7] Gran Enciclopèdia Catalana, 1994, Vol. 7, 115

[8] Sobrequés, Sobrequés, 1973, Vol. I, 255

[9] Coll, 1952, 33

[10] Coll, 1952, 159

[11] Sobrequés, Sobrequés, 1973, Vol. I, 192, 204 Nota 285 a peu de pàgina, 205, 255-256, 262, Vol. II, 51, 66, 80 Nota 62 a peu de pàgina, 162 Nota 81 a peu de pàgina

[12] Coll, 1952, 175-176

[13] Vicens, 1962, 606; Vallès, 2011, 9

[14] Francisco, 2011, 451

[15] Vallès, 1996, 23-2